

"... B n x m k thì đánh trống, gõ phách, k thì kéo nhị, k thì g y đàn b u, r i đ ng thanh
□□□ mà hát, ho c đi g ng Nam, ho c đi g ng B c, ăn theo t ng nh , t ng đàn nghe cũng vui
tai...."

Xin hãy hình dung m t đôi nam n kho ng trung niên, đang lang thang ng m
nghĩa tìm m y ch đông đúc, thoáng đ đ nh t b ng ngh hát x m.

H ăn b n gi n đ , hai ng i đ u m c áo nâu ng n, còn m i, g n nh đ ng
m u, ch ng thì đ i mũ v i l p x p, b c ph ch, v thì che đ u b ng chi c nón lá rách
b m, cũ rách, tay c m m y nh c c nh , thô s hình nh cái sên, cái phách,
cây đàn nh ,....

Cô v nhanh nh n, trông xinh xinh, tr ng tr o, l i đeo chi c b cói ch c ch n
trên vai, có l trong đó gom t t c nh ng th c n thi t l t-v t, th ng vàng h cá, m,
nh n m c m, gói mu i v ng phòng khi đói b ng; Chi c khăn lông, vuông v i đen
đ lúc c n chít lên đ u theo hình m qu , r i... cái l c, cái g ng, ve đ u Cù-Là
và quan tr ng nh t là chút ti n b c, đ tu -nhuy n mà h kín đáo, dành d m b y
lâu.

Vì c n thi t, ng i ch ng đeo thêm c p kính đen, anh ta đang n m âu áo v
dò d m t ng b c, đi ch m ch p:

*Anh đây m c h vô nhân,
Nghe em nhan s c lòng xuân anh nảo nùng,
Dù em m t ph n má h ng,
Đ ng đ ng anh ch ng thềm trông làm gì.
L y nhau đi tr c mà chi
Đ chân anh mò m m, tay thì quàng vai.
Qu qu s ch n em ng i
Anh th i ch ng th y, em th i cũng ch ng th than,
Bâng khuâng nh m t ì ng vàng...*

(Khuy t danh)

Đây là m y câu trích trong bài X m nhan đ "M c H Vô Nhân", ch rõ c a v nào sáng tác, nhưng r t ph bi n, r t hay, nhi u ng i bi t.

Bài ca mang tính nông nghêh, ai oán nh nh , trách móc vu v , hoàn c nh t t nguy n c a đ c ông ch ng khi n c hai ph i ch u nhi u thi t thòi, ph i ch p nh n bao nhiêu khó khăn trong cu c m u sinh, th t t i nghi p!

Ph n l n, nào ai có mu n "m c h vô nhân" làm gì. Tr ng h p c a ngh nhân đây có th anh đã tr i qua m t tr n h a ho n, m t l n té xu ng vũng n c b n, ho c là b m sinh t khi l t lòng...nh ng ch c ch n anh không cùng tr ng h p đáng kính, cao c , c n ca ng i làm g ng nh ngài Nguyễn-Đình-Chi u (1822-1888)ch vì th ng nh m mà ra nông n i.

M i l i, cũng ch ng ai nhi u thì gi đ tìm hi u v bi n c khi n anh b mù lòa, ch nghĩ đ n s là nhi u ph n vì mù lòa nên anh đã ph i hành ngh đàn đ ch ca hát rong đ đ p đ i s ng qua ngày tháng.

Th c ra m c h vô nhân nghĩa là đ i m t không có ai, ý nói thái đ h t s c kiêu ng o không coi ai ra gì (T Đ n Ti ng Vi t, nhóm ngôn ng h c Hà-N i 1988) nh ng n i đây l i dùng đ m i ng i hi u m a mai theo nghĩa khác ám ch ch ng th y ai v i con m t c a mình t c là khi m th .

Nếu bạn trẻ đi ngang bắt gặp người chơi nhạc khi đi làm thì chắc hẳn đã từng gặp bình-
thường. Với sự sôi nổi, khỏe mạnh, ít nhút nhát, cũng như bao thanh niên khác, họ cũng
"chàng chàng và con trâu đi bừa" gồm sự cồng kềnh nên hình ảnh quen thuộc như lũy
tre xanh chập chùng đâu đây kém ai.

Nhưng thời gian đã khác, và dù sao qua bài hát này, người viết "em-nhan-sắc" đã dành
ý định cho anh "tay thì quàng vai", dù "anh chàng thùy, em thì cũng chàng thùy than." với ý
tình của "em" thì lắng mơn, chỉ dành, thì t tha, gợn bó, thùy chung:

*Đi đâu cho thì đi theo cùng,
Đói no thì đi chầu u nh lũng thì đi cam.
(Ca dao).*

Hỡi cô ca nương hát dạo kia ơi! Nhưng lúc vẫn hát nhìn người chơi nhạc phai nhạt, nghe
tiếng chim gọi đàn bay về phía xa mờ, vuốt ve nồm tím mơn kiểng đằm, có khi nào
cô băng khuâng, ngao ngán cho người nghe lại sự ra sao chẳng nhỉ?

Có bao giờ người nghe khán giả gái trai nào bé đang im lặng say sưa dành thành
vòng tròn gọi gọi kia rồi thì có vẻ các câu hỏi, như "Sao mà cô gái hát hay như
thế mà chàng theo anh chàng mù lòa như thế sao người chơi nhạc?"

Dành nhưn vai nhạc khe khẽ câu hát của nhạc sĩ Vân-Tùng "Ai thì yêu ai, đó
chính là tình của mẹ con người.", nhạc với là huân văn. Câu hỏi thì thật khó giải thích.
Nhưng cũng chàng nhạc chơi chàng trẻ rồi.

Người ta, nói chung, và các cô thiếp nữ nói riêng, đôi khi cũng có những lý tưởng
mục đích ngoài sự sung sướng vui thích của cái, nhưng lại thích tình. Thí dụ họ
đang hành động dành sự trở thành nhà quyên góp danh tiếng giang hồ, hay là làm
nên ngôi sao sáng tài năng hiếm quý, đàn người hát hay, ai ai cũng biết cũng mơn yêu,
và như vậy trong trường hợp này, có thể mẹ đi cô gái đã tình cảm gặp người nam
đang trình diễn đâu đó mắt mình. Anh ta có giọng hát hay quá, vui quá, hấp dẫn thu hút
nhân tâm duyên dáng quá, đã làm cô nàng say mê đến nỗi mê phen phen nấn nấn nghĩ
xin đi theo học nghề, với những người mẹ thì kín đáo trong lòng.

Đó ch là tr ng h p c a k bng quan suy đon ch i cho vui thoi! Lý-l ch c a nng nno ai r th c h ra sao. Bt t đuu ch ng v nhan s c, khi tu i đng l n lên, trong lúc còn "ngay ngày đi h c, chi u chi u đi ch i." nng đã ch ng th làm ng tr c m i tình sẵn đon qu n quýt c a m t chàng trai tr , vãn hay ch t t, con nhà gi u, và khi h còn m i mê xây đ p d -dang m t "lâu đài tình ái" thì, đùng m t cái, đ n hôm, nng v a nhìn qu kh chua trên tay ng i b n trao cho, t c thì c m th y l m gi ng, n c mi ng c a ra trong mi ng và ngay l p t c không c ng đ c, đ n th c n tháo ra ngoài.

M i đ u m t hai l n t ng ch ng sao, ng i ta đuu ph i cái máy, khi trái gió tr tr i chuy n khó- trong mình ít b a là th ng. Nh ng ngày n ngày kia c ti p di n cái hi n t ng l lũng y khi n c hai đ n lúc h t ngây th đ u hi u, đ u lo l ng cho nh ng ngày tháng tr c m t, và đng ti c là h đuu có kh nng gi i quy t th nào, c đ u đ u, di m di m...th n i, than thân trách ph n, chán n n, đ nh ng cu c g p g , vì lý do này n , th a đ n. Nh ng lúc tay c m tay ng i tâm s l là phai nh t đ n r i thêm m t bi n c p đ n nh m t lý do k t-thúc, làm h xa nhau vnh v n, ng i đi không bao gi tr l i. Lý do đó b y gi , b n dân thiên h , kh p th gi i, coi là m t nhi m v quan-tr ng. Nhi m -v "Đi quân dịch!".

S tr i s m d c đ ng mây,
 Phép công là tr ng n m tây xá gì.
(Chinh-Ph -Ngâm.)

Khi chia tay, dĩ nhiên đôi uyên ng đ u r t l , C hai "Bằng khuâng nh m t l ng vàng".
Chàng th th t, s tr l i, dù v t đ i sao r i thì t m chân tình s ch ng bao gi thay th đ c,
nng nghe b n r n cũng tin t ng , cũng đnh ninh v y, r i yên tâm ph n nào, nng t nh ,
ph i
c g ng hy sinh ít năm! Nng tin t ng là nng có th làm đ c.

Nh ng r i th i gian c vô tình l ng l trôi, phát sinh bao nhiêu nhu c u không ai tiên li u đ c. Tình c nh m i t ng b c, t ng b c v i bao n i khó khăn v t ch t đã đ a đ y cô gái tr đ p sa c , g p g cùng chàng ngh sĩ mù cũng đng c n m t bàn tay giúp đ . Thoi đnh nh m m t đ a chân, ph i n ng t a vào nhau mà s ng ch còn tính sao. Nng ngao ngán trong lòng, có bao gi nghĩ mình l i r i vào tình tr ng hi n t i oái oăm cùng cái nghi p l h c này đuu!

Kim-Lang i h i Kim-Lang!
 Thôi thôi thi p đã ph chàng t đyy.
(Truy n Thúy-Ki u)

Đ n đ n v i nhu c u càng ngày càng kh n thi t, bao g o m i khiêng v hôm nào nay ch ng còn m t h t, chai t ng n m ch ng ch , khô queo, ông ch ng "đi hát" v a v t i b tre đ u ngõ đã nh báo hi u b ng nh ng c n ho xù x do đám vi trùng tuberculosis hoành hành trong bu ng ph i chàng ngh sĩ. Nàng c m th y c n ti p tay làm m t cái gì đ đóng góp thêm vào n n kinh t chung c a gia đình cho cu c s ng đ ch t v t, nàng c b t th n tthùng, r i đánh b o h c đ c ít bài b n đ ra ngh theo ti ng nh nảo nùng thi t tha v i vài câu ngắn ng n.

Ng i ch ng h t lòng đ ng viên, c v , b o:"Ph i đi n t cho có h n. Nghĩa là ph i đ tâm h n mình đ ng vào v trí l i ca nh th t, thì m i có k t qu t."nàng đã nghe theo, nàng đang ng m ngùi, xót xa, nh đ n bóng hình ng i tình cũ:

*"T chàng ra đi,
Vai khoác chi n y,
H n còn n ng bóng qu c k . "*

Đây cũng là m y câu hát x m, th ng nghe bi u đi n n i toa xe đi n qua l i quanh b h Hoàn-Ki m Hà-N i kho ng th p niên 1950 nên nhi u ng i g i là x m xe đi n. Ti p theo ngoài xe đi n hai v ch ng còn m r ng vùng ho t đ ng mon men ch Ô-C u-D n g c đã bên quán n c đ n vào th xã Hà-Đông v i nh ng con đ ng h p lát g ch s ch nh sân ph i thóc.

Hình nh đó t ng b c t ng b c tr thành quen thu c. Khách qua đ ng đ ng chân nghe h đàn hát m t ch p, tr c khi đi, đã đ l i vài ba đ ng b c c c trong cái nón mê đ i đ t nh là m t c ch , b n ph n r t th n nhiên, sòng ph ng. V y là xong.

Đó là câu chuy n t ng tr ng v tr ng h p riêng c a m t c p v ch ng hát x m. Th c t còn r t nhi u tr ng h p khác, v i nh ng chi ti t đ c thù c a các c p v ch ng hát x m, y nh chúng ta hi n có bi t bao "câu chuy n" éo le, h p đ n, ly k nói t i nh ng ng i v t

bi n

t n n t Vi t-Nam, và thành ph n đ m hát x m có th nhi u h n hai v ch ng. Xin trích m t đ n t cu n Vi t Nam Phong T c c a Phan-K -Bính:

"Nh ng ng i đui mù lòa m t, h c ngh đàn hát, r i r nhau m t t i đ năm sáu ng i v a đàn ông v a đàn bà đ t nhau đ n các n i thành th , ki m ch đ ng ng i gi i chi u ngay các n i v đ ng mà hát.

B n x m k thì đánh tr ng, gõ phách, k thì kéo nh , k thì g y đàn b u, r i đ ng thanh mà hát, ho c đi gi ng Nam, ho c đi gi ng B c, ăn theo ti ng nh , ti ng đàn nghe cũng vui tai.

Đàn bà tr con ng i l n xúm xít vào xem, k th ng d m ba đ ng k m, ng i cho m t vài xu. H ng i xem v n r i thì l i đ t nhau đi ch khác." Ng ng trích.

Sách Văn H c Vi t-Nam c a D ng Qu ng-Hàm b o, khi nào chính nh ng ng i X m hát thì g i là x m ch , còn khi đ ào hát thì g i là x m cô đ u, và bao gi th i câu cu i c a bài hát x m cũng là câu l đ t sáu ho c b y ch .

Đúng v y, n u có đ p nghe qua nhi u bài hát x m thì th y không có gì khác bi t l n lao gi a x m ch , x m cô đ u, x m xe đ i n, hay x m xoan gì c . Hát x m th ng hát b t c đ u cũng v y. Hát x m là hát x m. "Th c t cách g i tên các lo i x m ch ng ph i là theo làn đ i u" mà tùy n i dung, ý nghĩa c a c bài hát.

X m Th p Ân ca ng i công đ c cha m .

X m Anh Khóa kêu gi i lòng yêu n c theo th c a Á-Nam Tr n-Tu n-Kh i...

La n a, ch vì đ n m t th i đ i m nào đó, làn đ i u hát x m đã đ c nhi u quan viên đi nghe hát a chu ng nên các cô đ u, ti p khách trong phòng, ch ng r màn che, cũng ph i chi u theo mà đ cho hát x m chen vào cùng các đ i u hát khác nên g i là x m cô đ u v y thôi.

Tuy nhiên phải thêm một chi tiết nữa, kể trình diễn cũng cần để ý chút kỹ thuật khác biệt trong các điệu tác và hoàn cảnh. Khi hát xẩm ngoài chợ là chợ đông người nên làn điệu, giọng hát phải mạnh. (Ngày trước chợ có mấy khu chợ âm). Nhưng tiếng đệm, tiếng đả-hầu điệu phải hát cho rõ nữa là lời hát chính. Hát xẩm ngoài chợ nên dùng đàn nhỏ thay vì đàn bầu một cách cũng là để cho âm thanh to hơn..

Một người hát xẩm ngoài chợ phải nhìn người lớn tuổi, ít thấy hát trong phòng cô điệu vì thiêu điệu người quen áo bành bao, trẻ đẹp, một tay người khác quan trọng điệu và các quan viên thường ngoạn. Do đó ta suy ra, đám hát xẩm ngoài chợ có chương trình điệu điệu vẫn (thời gian khoảng một hai giờ) chứ là hát xẩm. Khách phải không có yêu cầu và đòi hỏi hát các điệu khác gì cả.

Ai đến nghe cũng để, thường tình cho chút tài cũng để. không sao cũng chương sao. Do đó lời như người khi lên khi xuống, và phải nhìn là do tài năng, cảm tình của họ với đám đông. Gặp lúc ngày mùa, họ ở trong làng phải hát cúng tế, đám đông tiễn xuống ruộng cũng là lý do để cho dân hát xẩm thêm bớt cả.

Còn điệu múa, các chương nói quý và để giọng cũng thảnh thơi, không khí hát xẩm cô điệu nó giọng không khí hát cô điệu trong phòng "làm việc" của cô điệu vậy. Nói cách khác. Bài hát xẩm do cô điệu trình bày chứ là một tiết mục làn điệu người xen kẽ với những lời hát như hát nói, ru em, xa mẹ.. trong một chương trình vui chơi dài, như vậy ta suy ra, sẽ

khán

giọng đây rất hồn nhiên, thường là một nhóm người quen biết nhau tụ tập, và để thù tiếp với đồ ăn, thức uống, giọng chiêu một một chiêu chu đáo ngành hoàng.

Để thay đổi, lúc cô điệu hát điệu quan họ Bắc-Ninh, khi còn là ..quan viên yêu cầu điệu gì thì cô điệu hát điệu vậy, yêu cầu ai thì người vậy hát khác nhau.. và cuộc vui chơi cũng có thể kéo liên miên đêm suốt sáng..Xem vậy cô điệu phải lịch duyệt, biết nhu cầu, chương như các điệu mà đôi khi cần vẫn chương nữa.

Các bài điệu hát xẩm ngoài sẽ các nghệ nhân sáng tác như Mác Hồ Vô Nhân...còn phải nhìn họ lời điệu giọng điệu thể loại thể có sẵn của các bậc tiền nhân như Á-Nam Trần-Tuấn-Khải, Trần-Đà, Nguyễn-Bính, Nguyễn-Khuyến...những người phải lịch duyệt bắt đầu để soạn điệu như điệu "xẩm hóa" như "cười" thêm vài chữ trong một câu hay thêm bớt vài câu trong bài để để -do, phóng-khoảng, đa điệu điệu làn điệu thơ lời mái điệu trình bày hơn.

Cũng như hát chèo, hát x m là thể loại dân ca ch a biệt xuất x t đầu. Trong Đ c Kh o Dân Nh c Ph m-Duy viết: "Th hát rong B c Viết đ c ph b n qua nh ng ng i hát x m, th ng là nh ng k mù lò đi hát đ o đ thân. G i là hát x m là do ch x m t i."

Vâng, hát x m là hát rong, ngh nhân hát x m th ng mù lò... và t đó ta có th đi đ n k t lu n cu c s ng c a nh ng k hành ngh hát x m r t nghèo. ch c ch n h không th t ch c thành m t t ch c đ sinh ho t l n m nh, đ giúp đ t ng t nhau nh các ngành ngh khác.

Không nh ng th sau năm 1954 chính quy n đ a ph ng còn t p trung và không cho hành ngh hát x m n i công c ng, có l vì th y hình nh c a h tang th ng quá.

May m n thay, sau, cũng chính nhà c m quy n l i sáng su t nhìn th y hát x m có nhi u lần đi u đ c thù mang tính nhân gian đ c đáo, ch ng nh ng th còn có th áp đ ng cho phong trào tuyên v n đ d àng m i n i, nên đã t n l c nâng đ h m i m t khi h mu n hành ngh đ đầu, ngay c t ch c bi u di n n i khuôn viên Qu c-T -Giám, c hành l gi t ngày 22 tháng 2 h ng năm.

Và hình nh bây gi ng i ta còn đ ng đ Unesco công nh n hát x m là m t di s n c a th gi i n a. Hãnh di n thay!

Nguy&n-Phú-Long